

Економічна сутність та функції інтелектуального капіталу

І. БАЖАН,
кандидат економічних наук
Бердянський університет
менеджменту і бізнесу

У статті обґрунтовано визначення категорії «інтелектуальний капітал», його структура, вказано основні функції та показано його місце і значення у розвитку економіки країни.

В статье обоснованы определения категории «интеллектуальный капитал», его структура, указаны основные функции и показано его место и значение в развитии экономики страны.

In the article «intellectual capital» category and its structure were defined, the main functions were indicated and its place and meaning in the development of country's economy were shown.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, людський капітал, економічний ресурс, інноваційний розвиток, інтелектуальна власність.

Постановка проблеми. Для ефективного і раціонального використання інтелектуального капіталу важливим залишається визначення цієї категорії та її складових. Незважаючи на наявність достатньо великої кількості досліджень, залишається однією із найбільш невизначених як сама категорія «інтелектуальний капітал», так і його структура, формування, оцінка тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ще А. Сміт розглядав витрати на знання як капіталовкладення в людину з метою отримати дохід в майбутньому, тобто, як різновид майна¹. Інтелектуальний капітал як самостійний об'єкт почав розглядатися у 80-90-х роках ХХ століття, а вже його становлення та категоріальне оформлення пов'язане з усвідомленням ролі знань і стрімким розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Дослідження теоретичних аспектів інтелектуального капіталу стає особливо актуальним в умовах зростання ролі управління знаннями, використання інтелектуальної складової як стратегічного ресурсу, здатного сприяти реалізації інноваційної моделі розвитку. Дослідженню проблематики інтелектуального капіталу присвячено роботи вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як: Е. Брукінг, Д. Волков, Н. Гавкалова, Т. Гагаріна, М. Гаджиева, В. Дайнеко, О. Кендюхов, І. Проніна, С. Покровський, К. Тейлор, А. Чухно та інші.

Метою даної статті є узагальнення та обґрунтування основних концептуальних підходів до визначення категорії «інтелектуальний капітал»,

його структури, функцій та ролі у формуванні інтелектуальної складової економіки.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі відбуваються фундаментальні зрушення, обумовлені інтелектуалізацією суспільно-виробничих відносин і переосмисленням ролі інтелектуального капіталу, його якісних аспектів. Для динамічного розвитку економіки процес інтелектуалізації має досягти того рівня, за яким він набуватиме першочергового значення. При цьому повинно відбутися суспільне усвідомлення значимості інтелектуалізації як для розвитку кожної особистості, так і для інтелектуального капіталу країни.

Більшість визначень інтелектуального капіталу спирається на провідну роль інтелекту, знань, умінь, рівня кваліфікації особистості тощо (табл. 1). Це дозволяє зробити висновок про те, що такий ресурс позитивно впливає на економічний розвиток шляхом використання творчої праці.

Створені завдяки людському капіталу інші компоненти інтелектуального капіталу (такі як структурний, клієнтський) дозволяють суб'єктам господарювання отримати фінансові, технологічні, виробничі та інші конкурентні переваги на конкуруючому ринку. Існуючі визначення підкреслюють такі риси інтелектуального капіталу як постійний розвиток, накопичення, матеріальну та нематеріальну складову суб'єкта господарювання, що дозволяє акумулювати конкурентні переваги інтелектуальної праці з метою задоволення суспільних потреб.

¹ Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Соцэкгиз, 1962. – С. 27

Таблиця 1

Основні науково-теоретичні підходи до визначення категорії «інтелектуальний капітал»

Автор	Визначення
Л. Едвінссон, М. Мелоун ²	Усі види ресурсів сучасного підприємства, що не піддаються традиційним оцінкам
К. Тейлор ³	Нематеріальні активи компанії, що не піддаються кількісній оцінці, на відміну від матеріальних активів. Інтелектуальний капітал компанії складають знання її співробітників, накопичені ними при розробці продуктів та наданні послуг, а також її організаційна структура та інтелектуальна власність.
Е. Брукінг ⁴	Нематеріальні активи, без яких компанія тепер не може існувати й включає ринкові, людські, інфраструктурні активи та інтелектуальну власність.
О. Кендюхов ⁵	Здатність оріювати нову вартість інтелектуальні ресурси підприємства, представлені людським і машинним інтелектами, а також інтелектуальними продуктами, створеними ним самостійно або залученими зі сторони.
А. Чухно ⁶	Капітал, що акумулює наукові та професійно-технічні знання працівників, поєднує інтелектуальну працю та інтелектуальну власність, нагромаджений досвід, спілкування, організаційну структуру, інформаційні мережі, тобто все те, що визначає імідж фірми та зміст її бізнесу.
Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова ⁷	Інтелектуальні ресурси, що втілені у сукупності наукових, професійних і загальних знань працівників, їх досвіді, вміннях, навичках, які створюють продукти інтелектуальної діяльності, що можуть належати як його винахіднику, так й іншим суб'єктам господарювання та використовуються з метою одержання додаткової вартості.

Джерело: складено автором

Виділимо ознаки інтелектуального капіталу:

- сукупність людського, клієнтського, структурного капіталу;
- базування перш за все на інтелектуальних властивостях особистостей;
- накопичування;
- наявність майбутньої економічної вигоди у вигляді надходжень від інтелектуального капіталу як економічного ресурсу та інших ресурсів (праця, капітал, земля, підприємницькі здібності);
- наявність капітальних і стійких технологічних, фінансових, конкурентних та інших пере-

ваг у результаті використання елементів інтелектуального капіталу².

У науковій літературі існує два основних підходи до розуміння інтелектуального та людського капіталу організації. Згідно з першою позицією, інтелектуальний капітал являє собою виключно частину людського капіталу й обумовлений виникненням особливої сфери діяльності, пов'язаної з рухом і підвищенням ефективності споживання, способів праці та життєдіяльності, створенням і передачею інформації. З іншої точки зору, поняття інтелектуальний капітал ширше, ніж люд-

² Пронина И. В. Интеллектуальный капитал: сущность, структура, функции [Электронный ресурс] / И. В. Пронина // Журнал «Аналитика культурологи». – Режим доступа: <http://analculturolog.ru>

ський капітал, і включає в себе інформацію як самостійний виробничий ресурс.

У дослідженні відмінностей та співвідношення інтелектуального і людського капіталу можна зробити наступні висновки: людський капітал організації являє собою колектив, що володіє певним запасом акумульованих знань, навичок, умінь, творчих здібностей, мобільністю, взаємозамінністю працівників, що дають можливість виконувати поставлені завдання швидко й якісно, збільшувати додану вартість, не збільшуючи витрат на заробітну плату. Інтелектуальний капітал організації – це сукупність людського капіталу організації та об'єктивних факторів у вигляді нематеріальних активів, включаючи патенти, ліцензії, ноу-хау, торговельні марки і т. д., а також організаційні структури, електронні мережі, бази даних, системи зв'язку. Людський капітал не належить організації, головне його призначення – створення та розповсюдження інновацій. Організаційний капітал – це патенти, ліцензії, винаходи, товарні знаки, організаційна структура, культура організації, корпоративна культура, технології, системи управління, інформаційні технології, тобто все те, що має відношення до організації в цілому і робить її роботу взагалі можливою. Він є власністю організації і може бути відносно самостійним об'єктом купівлі-продажу. Значення організаційного капіталу визначається ефективністю його використання.

Споживчий капітал (клієнтський, або капітал взаємодій) – це відносини організації зі споживачами його продукції і постачальниками ресурсів. До нього відносяться торгова марка, бренд, імідж на ринку, інформація про клієнтів, зв'язки з клієнтами, технології із залучення й утримання клієнтської мережі. Значимість споживчого капіталу полягає в тому, що він забезпечує організації конкурентну перевагу щодо стосунків із зовнішнім середовищем. Він включає в себе технології організації із залучення і закріплення клієнтів, права споживачів і гарантії виробника або продавця³.

Економічній системі інтелектуального капіталу властиві певні особливості, що визначають її характер і зміст:

1. Цілісність системи, характер якої не зводиться до суми властивостей лише структурних елементів, а навпаки, функціонування кожного елемента системи залежить від його місця та зв'язків всередині цілого.

2. Взаємозв'язок елементів всередині системи, а також взаємодія із зовнішнім економічним середовищем, причому по суті вони є зворотними зв'язками.

3. Цілеспрямованість і самоорганізація системи. Для економічної системи інтелектуального капіталу ці принципи діють закономірно.

4. Наявність в економічній системі інтелектуального капіталу процесів передачі та обміну інформацією.

5. Ієрархічність системи. Кожен елемент системи інтелектуального капіталу може розглядатися як самостійна система, а досліджувана у певному випадку система може бути елементом іншої⁴.

Оскільки інтелектуальний капітал є невід'ємною складовою особистості, його використання завжди контролюється самим індивідом незалежно від джерела інвестицій на його розвиток. Функціонування інтелектуального капіталу, величина віддачі від його застосування обумовлені індивідуальними інтересами і перевагами, його матеріальною та моральною зацікавленістю, відповідальністю, світоглядом і загальним рівнем культури, у тому числі й економічної. Інтелектуальний капітал схильний не тільки фізичному та моральному зносу, але й здатний накопичуватися, зменшуватися, примножуватися, що пояснюється зміною вікової структури працівників та оновленням або старінням їх знань. Накопичення інтелектуального капіталу здійснюється в процесі отримання працівником виробничого досвіду. Якщо цей процес здійснюється безперервно, то в міру використання інтелектуального капіталу його якісні та кількісні характеристики поліпшуються і збільшуються.

Інтелектуальний капітал виконує дві основні функції: соціальну та економічну. Соціальна функція стимулює розробку, виникнення нових видів діяльності, стає рушійною силою поновлення наявних технологій, служить необхідним ресурсом для прогресу та розвитку, підвищує якість і рівень життя. Економічна функція є найважливішим фактором економічного розвитку організації, ключовим фактором конкурентоспроможності, необхідною складовою при розробці нових видів продукції або послуг. Аналіз основних функцій інтелектуального капіталу показує, що в інформаційній економіці принципово змінюється характер

³Гаджиева М. М. Основные направления развития интеллектуального капитала организации / М. М. Гаджиева // Вестник Московской академии рынка труда и информационных технологий. – 2006. – №32. – С. 25

⁴Покровский С. В. Совершенствование механизма функционирования интеллектуального капитала: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / С. В. Покровский. – М. : 2009. – С. 8

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу

Джерело: Волков Д. Л. *Оценивание интеллектуального капитала российских компаний* / Д. Л. Волков, Т. А. Гагарина // *Научные доклады*. – 2006. – №22(Р). – С.11

і механізм його накопичення, сновною формою яких є нагромадження знань, інформації, нематеріальних форм вкладень (освіта, підвищення кваліфікації, охорона здоров'я тощо). Тобто, акцент переміщується з вкладень у фізичний капітал на вкладення в людину як носія і виробника інформації. При цьому ефективне використання і розвиток інтелектуального капіталу, здатність створювати і освоювати новітні технології стають не тільки вирішальними умовами стійкого підвищення рівня життя, а й головними якісними критеріями, що відрізняють провідні країни⁵.

Склад інтелектуального капіталу в цілому може бути представлений наступними компонентами – рис. 1. По-перше, людський капітал: сукупність знань, зібрана разом і навчена робоча сила, менеджмент, моральні цінності компанії, культура праці та загальний підхід до справи. До людського капіталу зарахуємо ноу-хау, невіддільні від конкретної фізичної особи (досвід, секрети виробництва тощо), які можуть передаватися тільки за згоди їхнього власника (демонстрація способу виробництва, консультування тощо). По-друге, структурний (організаційний) капітал. Відомий росій-

⁵ Чудинов Г. В. Повышение эффективности человеческого капитала на основе инвестиций в интеллектуальную компоненту: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Г. В. Чудинов. – М. : 2007. – С.12

ський дослідник інтелектуального капіталу А. Н. Козырев⁶ визначає цю частину як найбільш різномірну, включаючи до складу цього компонента інформаційні ресурси, організаційну систему фірми, ноу-хау, права на інтелектуальну власність, титули власності (патенти, торгові марки, ліцензії тощо)⁷. Структурування інтелектуального капіталу передбачає виділення третього відокремленого елемента – клієнтського (споживчого) капіталу. До його складу можуть бути включені ділова репутація (гудвіл), взаємовідносини з постачальниками та споживачами, канали розподілу тощо.

Структурна будова інтелектуального капіталу показує, що специфіка привласнення результатів праці полягає в ступені відчуження від безпосереднього носія. Отже, найменш відчужуваним у структурі інтелектуального капіталу є людський капітал, оскільки він невіддільний від безпосереднього виробника і носія – людини. Необхідно також зауважити і те, що саме людський капітал стає основою формування таких ключових елементів компанії, як кластер інтелектуальної власності та клієнтського капіталу.

Економічний зміст інтелектуалізації людського капіталу полягає у тому, що саме інтелектуальні, творчі знання, уміння, навички є тим активом, на основі якого соціально орієнтовані підприємства формують прибутки, а інтелектуальний капітал необхідний для виявлення та реалізації конкурентних переваг на ринку, підвищення вартості господарюючого суб'єкта, вдосконалення системи менеджменту тощо. Значення інтелектуалізації для окремої особистості полягає в тому, що людина може отримувати винагороду вищу тільки тоді, коли рівень її досвіду, освіченості, професіоналізму дозволяє знаходити нестандартні, креативні рішення, реалізація яких приносить відчутний соціально-економічний ефект як для всього підприємства, так і для окремого його підрозділу⁸.

Накопичення інтелектуального капіталу має двійсту природу. З одного боку, це процес нарощування знань і розвитку інтелектуальних здібностей суб'єктів, їх інтелектуальних сил. З цієї позиції накопичення характеризує взаємодію людини з навколишнім світом у процесі інтелектуально-пізнавальної діяльності, необхідної для забезпечення життєвих потреб людини і суспільства. З іншого боку, накопичення інтелектуального капіталу має соціально-економічну визначеність, характери-

зуючи суспільну форму цього процесу, його соціально-економічну якість.

Соціально-економічна форма накопичення інтелектуального капіталу відображає сукупність економічних відносин, що виникають, по-перше, при відтворенні інформаційно-віртуальних ресурсів суб'єктів, по-друге, у зв'язку з формуванням інтелектуальних властивостей суб'єктів певного рівня. При цьому таке відтворення здійснюється не тільки «для себе», з метою саморозвитку людських сутнісних сил, але й «для інших», тобто з метою використання у суспільному виробництві, створення корисного ефекту в економічній діяльності. У цьому випадку накопичення інтелектуального капіталу певної якості і рівня розвитку набуває суспільної цінності, в результаті чого закономірно виникають соціально-економічні відносини з приводу присвоєння інформаційно-віртуальних ресурсів. Оскільки самозростання інтелектуального капіталу здійснюється за допомогою інтелектуальної праці та в процесі накопичення цього капіталу формуються і трудові відносини з приводу придбання суб'єктами знань та формування інтелектуальних властивостей і здібностей. Цілями накопичення, що відображають його соціально-економічний характер, є: 1) створення доданої вартості; 2) забезпечення відтворення інноваційного процесу; 3) отримання додаткових переваг в конкурентній боротьбі на ринку; 4) створення умов для розвитку інтелектуальних сил і здібностей людини й суспільства як засобу гармонізації їх інтересів. Ринкове регулювання інтелектуального капіталу виражається у впливі різних ринків на господарюючі суб'єкти, які приймають рішення про рівень, ступінь та якість розвитку його елементів (освітній, інноваційний, комунікативний капітал) з метою отримання конкурентних переваг і вилучення інтелектуальної ренти. Ця дія здійснюється на основі сигналів, що надходять з товарних ринків, ринку праці, інтелектуальних продуктів, освітніх послуг тощо. Ці сигнали диференційовані за силою впливу, вибірково впливають на господарюючі суб'єкти, яких правомірно розділити на дві групи: працівники та фірми або організації (у тому числі в приватному і державному секторах). Для першої групи найбільш значимими і сильними є сигнали ринку праці. Для другої групи важливі сигнали з товарних ринків про попит на продукцію (послуги), відповідність її якості, онов-

⁶ Козырев А. Н. Экономика интеллектуального капитала / А. Н. Козырев // Научные доклады. – 2006. – №7(Р). – С. 8

⁷ Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.

⁸ Гавкалова Н. Л. Формування та використання інтелектуального капіталу / Наукове видання / Н. Л. Гавкалова, Н. С. Маркова. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2006. – С. 76

лення товарів на основі інновацій, а також сигнали ринку праці та інтелектуальних продуктів⁹.

Процеси, в яких задіяний інтелектуальний капітал, можна розділити на три складові: оцінка; інвестиції; управління. Вони, як і елементи в структурі інтелектуального капіталу, мають взаємозв'язок і визначають один одного. Так процес управління інтелектуальним капіталом неможливий без первинної оцінки і вкладення інвестицій. Процес інвестування інтелектуального капіталу необхідний для раціонального управління і визначається точною оцінкою. А управління інтелектуальним капіталом неможливе без інвестицій та оцінки. Оцінка інтелектуального капіталу являє собою складний і неоднозначний процес. Він щільно пов'язаний з переосмисленням можливостей та обмежень застосування традиційних економічних оцінок, які використовують переважно фінансові показники і базуються на принципах традиційного бухгалтерського обліку. Процеси глобалізації зробили актуальною проблему вимірювання інтелектуального капіталу відповідно до поширення в світовій практиці стандартів оцінки економічних активів¹⁰.

Віддача від інвестицій в інтелектуальний капітал безпосередньо залежить від тривалості періоду працездатності носія інтелектуального капіталу. Вкладення в інтелектуальний капітал дають досить значний за обсягом, тривалий за часом та інтегральний за характером економічний і соціальний ефект. При цьому необхідно враховувати, що більш високоякісні й триваліші інвестиції приносять більший ефект і довше слугують джерелом додаткових доходів. Інвестиційний період інтелектуального капіталу значно довший, ніж у

фізичного – в останнього він складає в середньому від одного до п'яти років, тоді як інвестиційний період такої форми вкладень в інтелект, як освіта, може досягати 12–20 років, а іноді – продовжуватися все трудове життя. У міру накопичення інтелектуального капіталу його прибутковість підвищується до певного рівня, обмеженого активним трудовим віком. Характер і види інвестицій в людину обумовлені історичними, національними, культурними особливостями. Ці інвестиції є найбільш вигідними з точки зору індивідуума і з точки зору суспільства в цілому. Ділова репутація, вартість бренду та інтелектуальна власність, що належить організації, можуть багаторазово перевищувати вартість матеріальних активів. Втрата будь-якого з елементів інтелектуального капіталу істотно знижує вартість компанії, ціну її акцій і привабливість як об'єкта капіталовкладень. Організація може позбутися накопиченого інтелектуального капіталу при звільненні кваліфікованих працівників (які виключають свій людський капітал зі складу інтелектуального капіталу організації) і при втраті прав на об'єкти інтелектуальної власності (наприклад, ліцензій).

Значна кількість порушень у сфері інтелектуальної власності, міграція багатьох учених за кордон є свідченням неефективності вжитих заходів зі збереження інтелектуального капіталу як на рівні країни, так і на рівні окремих організацій. Звільнення співробітників після закінчення їх оплаченого організацією навчання і високий рівень контрафактного використання об'єктів інтелектуальної власності істотно підвищують ризикованість інвестицій у нього¹¹.

⁹ Дайнеко В. Г. Интеллектуальный капитал: проблемы накопления и регулирования в экономике, основанной на знаниях / В. Г. Дайнеко // Вестник ВГУ. – 2004. – № 1. – С. 200

¹⁰ Покровский С. В. Совершенствование механизма функционирования интеллектуального капитала: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / С. В. Покровский. – М.: 2009. – С. 12

¹¹ Чудинов Г. В. Повышение эффективности человеческого капитала на основе инвестиций в интеллектуальную компоненту: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. эконом. наук: спец. 08.00.05. «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда)» / Г. В. Чудинов. – М.: 2007. – С. 19